

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2012

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na 14 wa tipheji.

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA XITSALWANA (50)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80 – 100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henthla 70 – 79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henthanyana 60 – 69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50 – 59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40 – 49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30 – 39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0 – 29%	
	26 – 32	22½ – 25½	19½ – 22	16 – 19	13 – 15½	10 – 12½	0 – 9½	
VUNDZENI NA NKUNGUHATO	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi vuenti. -Mahungu ya na nithontlho naswona ya hlutekile. -Nkunguhato/ mpfapfaphuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlaniswekeke no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka kahle. -Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa. -Nkunguhato/ mpfapfaphuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi ndlela yo ringanela. -Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa. -Nkunguhato/ mpfapfaphuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa hi ndlela yo le xikarhi. -Mahungu i ya le xikarhi kambe ya piumala vuxoxokoko. -Nkunguhato/ mpfapfaphuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa twisiseka.	-Vundzeni i byo enela. Ku na ku kayivela ka nkhuukelano. -Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka, kambe ku na mbuyelelo wa timhaka. -Nkunguhato/ mpfapfaphuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela, xo twisiseka naswona xi na nkhuukelano.	-A hi minkarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhuukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisi naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka enela lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfaphutiwe xitsalwana xi andlariwile hi xiyimo xa le hansi.	-Vundzeni bya huluhula swinene naswona byi pfumala nkhuukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisi naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka enela lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfaphutiwe xitsalwana xi andlariwile hi xiyimo xa le hansi.	-Vundzeni bya huluhula swinene naswona byi pfumala nkhuukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisi naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka enela lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfaphutiwe xitsalwana xi andlariwile hi xiyimo xa le hansi.
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA	10 – 12 -Lemuka nkoka wa matirhiselelo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo.	8½ – 9½ -Lemuka nkoka wa matirhiselelo ya ririmi. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo. -Kota ku katsa na ririmi ro gega hi mfanelo. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	7½ – 8 -Vumbhoni byo kola ku lemuka matirhiselelo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. -Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henthanyana. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka a ya fambelani na nhlokomhaka. -Hi mikarhi yo tala xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	6 – 7 -Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselelo ya ririmi. -Matirhiselelo ya ririmi i ntlovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i ya le xikarhi. -Hakanyingi xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Hi mikarhi yo tala xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	5 – 5½ -Matirhiselelo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselelo ya ririmi ya kayivela naswona mikarhi yinwana mahikahatelo ya na swihoxo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela yo enela. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkhuukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	4 – 4½ -Matirhiselelo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselelo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo. -Wa tikerwa ku kola ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo. -Hambiloswi xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa na ri na swihoxo swo tala.	0 – 3½ -Matirhiselelo ya ririmi ya tsanile swinene. -Matirhiselelo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala. -Wa tikerwa ku kola ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Marito a ya hlawuriwi hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshurwa hinkwaxo. -Hambiloswi xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa na ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.	0 – 29%

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntisariso

Phendla TBM
S.C
LWM

<p>XIVUMBENI Khodi: X (6 WA TIMARAKA)</p>	<p>5 – 6 -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nkholomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano swinene. -Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.</p>	<p>4 1/2 -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nkholomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene. -Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>4 -Malukelo ya timhaka tala ya fambelana na nkholomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo. -Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>3 – 3 1/2 -Malukelo ya timhaka ya fambelana na nkholomhaka. -Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nkholomhaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Vulehi byi tala ku ya lebyi faneleke.</p>	<p>2 1/2 -Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nkholomhaka. -Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.</p>	<p>2 -Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nkholomhaka. -Minkarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula naswona hungu leri a ri vulaka a ri kofi ku kumbeteleka. -Swivulwa na tindzimana I swa madyondza. -Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.</p>	<p>0 – 1 1/2 -Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nkholomhaka. -Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula. -Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano. -Xitsalwana xi lehile/ komile ku tlula mpimo swinene.</p>
--	---	---	--	--	---	---	---

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

TBM
 S.G
 LNM
 Phendla

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80 – 100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70 – 79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlayana 60 – 69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50 – 59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40 – 49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30 – 39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelang 0 – 29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO	16 – 20 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupla ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapharhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hiantseweke swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	14 – 15% -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupla ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapharhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	12 – 13% -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe u pia a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapharhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa le no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	10 – 11½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pia a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapharhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa le no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	8 – 9½ -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pia a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pia wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapharhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tiangandla, erivaleni.	6 – 7½ -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketela nhlokomhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpfapharhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwambiko a xi andlariwangi kahle. -Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	0 – 5½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketela nhlokomhaka. -Nkunguhato/ mpfapharhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi. -Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

Vundzeni bya papila leri a byi tiriswi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

TBM
Phenda
S.C
1 9 11

<p>RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (10 WA TIMARAKA)</p>	<p>8 – 10 -Vulongoloxamarito byi endiwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutihari swinene. -Nivovirimi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xir'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>7 – 7½ -Vulongoloxamarito byi endiwile kahle swinene. -Nivovirimi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va nkhaqato swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>6 – 6½ -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Nivovirimi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>5 – 5½ -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongono. -Nivovirimi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>4 – 4½ -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Nivovirimi wa kayivela ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.</p>	<p>3 – 3½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongono wa mhaka. -Nivovirimi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwani hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.</p>	<p>0 – 2½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongono wa mhaka. -Nivovirimi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwani na fambelani na nhlokomhaka. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.</p>
---	---	--	--	---	--	--	---

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

TBM
 Phendla
 5.9
 LAM

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80 – 100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70 – 79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlayana 60 – 69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50 – 59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40 – 49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30 – 39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0 – 29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (13 WA TIMARAKA)	<p>10½ – 13</p> <p>-Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokombhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya mpfapharhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hantswekeke swinene no twisiseka.</p> <p>-U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.</p>	<p>9½ – 10</p> <p>-Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, madyondzi u andlala kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokombhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya mpfapharhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka.</p> <p>-U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.</p>	<p>8 – 9</p> <p>-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe a pfa a humanyana emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokombhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya mpfapharhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa kahle no twisiseka.</p> <p>-U tali ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.</p>	<p>6½ – 7½</p> <p>-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokombhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya mpfapharhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.</p>	<p>5½ – 6</p> <p>-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokombhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapharhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tiangandia, erivateni.</p>	<p>4 – 5</p> <p>-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.</p> <p>-Vundzeni na timhaka a swi tali ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byisongo lebyi seketela nhlokombhaka.</p> <p>-Hambileswi nkunguhato/ mpfapharhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.</p>	<p>0 – 3½</p> <p>-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko.</p> <p>-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.</p> <p>-Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketela nhlokombhaka.</p> <p>Nkunguhato/ mpfapharhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.</p>

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsarisiro

Phendla TBM
S9
LAW

<p>RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (7 WA TIMARAKA)</p>	<p>6 – 7 -Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le heniha swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbandangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>5 – 5½ -Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene. -Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbandangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mifanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>4½ -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbandangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>3½ – 4 -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onthi nkhluluko wa mingo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbandangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>3 -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbandangu. -Matrhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambilo ko xitsalwambiko xi xopaxopiwiwe no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.</p>	<p>2½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mingo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbandangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mifanelo. -Hambilo ko xitsalwambiko xi xopaxopiwiwe no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.</p>	<p>0 – 2 -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mingo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbandangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka. -Hambilo ko xitsalwambiko xi xopaxopiwiwe no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hanganisa nhloko. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.</p>
---	--	---	---	--	--	--	--

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

Phendla TBM
5.9
UNM

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWANA: 50 WA TIMARAKA**

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	32
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	12
XIVUMBEKO	(X):	<u>06</u>
		50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: 30 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	20
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>10</u>
		30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: 20 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	13
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>07</u>
		20

Vundzeni bya papila iri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

Phendla

5.9

LNM
TBM

SWILETELO SWA MAKOREKETELO**XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA****XIVUTISO XA 1****VADYONDZI VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:**

1.1 Xitori lexi ndzi nga ta ka ndzi nga xi rivali.

Mukamberiwa u languteriwa ku va a rungula hi xitori xo karhi lexi a nga ta ka a nga xi rivali. Xitori xi nga va xa ntsako kumbe xa mahlomulo.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

- Xitsalwana xa ndzungulo xi hlamusela xitori kumbe mhaka leyi humeleleke nkarhi lowu nga hundza.
- U ta boxa ndhawu laha xi nga humelela kona.
- Nkarhi lowu xitori xi nga humelela hi wona.
- Leswi swi nga humelela.
- Swimunhuhatwa lewi khumbekaka.
- Leswi swi nga ta endla leswaku a nga swi rivali.
- Mahetelelo ya leswi nga humelela.

[50]

1.2 Hlamusela ndlela leyi a wu ta navela leswaku n'wana wa wena a kula hi yona loko a wo va mutswari.

Mukamberiwa u fanele ku tsala hi leswi a ta swi endla loko a a ri mutswari.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

- Eka xitsalwana xo hlamusela ku nga hlamuseriwa munhu kumbe mhaka yo karhi.
- Loko n'wana a nga si sungula xikolo.
- Muxaka wa swikolo leswi a ta nghena eka swona.
- Vukhongereri lebyi a ndzi ta navela leswaku a pfumela eka byona.
- Mahlawulelo ya vanghana.
- Mintlangu leyi a ta nghenelela eka yona.
- Mahlawulelo ya mintirho.
- Ndyangu wa yena.

[50]

1.3 Mfumo wu na vutihlamuleri byo vona leswaku mapatu ma tshama ma lulamile eka swifundzha hinkwaswo. Aneka miehleketo ya wena ehenhla ka mhaka leyi.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xo anakanya.

- Eka xitsalwana xo anakanya mukamberiwa u gayela timhaka a tihela a kombisa ndlela leyi a titwaka na ku khumbeka hayona.
- Miganga hinkwayo yi fanele yi va na mapatu lama fambekaka.
- Ku khurhela mapatu minkarhi hinkwayo.
- Ku pfala magoji exikontirini.
- Ku aka mabiloho lomu swi faneleke.
- Ku vekela mimfungho ya patu lomu swi faneleke.
- Ku biyela tidarata etihelo ka mapatu.

[50]

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

Phendla

S. G
LHM
TBM

- 1.4 Nyika vonelo ra wena ra loko swi fanerile ku va vadyondzisi va ya etinhlengeletanini hi mikarhi ya tidyondzo.

Mukamberiwa u languteriwa ku nyika miehleketo ya yena hi tlhelo ra loko swi fanerile ku va vadyondzisi va fanerile ku nghenela tinhlengeletano hi nkarhi wo dyondza na ku dyondzisa.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

- Eka xitsalwana xo kombisa mavonelo mukamberiwa u ta teka tlhelo kumbe vonelo ro karhi ra mhaka kutani a kanela hi ku seketela matwisiselo ya yena.

A swi fanelangi.

- Vadyondzi va lahlekeriwa hi nkarhi wa tidyondzo.
- Vadyondzisi a va hetu tsi labasi.
- Vadyondzisi va pfa va tekeriwa mali hikwalaho ka swona.
- Vadyondzi va sala va onha eswikolweni loko ku ri hava vadyondzisi.
- Vadyondzi va kuma nkarhi wo sala va endla swilo swo huma endleleni.
- Vadyondzisi van'wana va ya etindhawini ta vona hi minkarhi ya tinhlengeletano.

Swi fanerile.

- Vadyondzisi va na timfanelo to ya etinhlengeletanini.
- Mfumo wu kota ku twa vadyondzisi loko va vulavula hi nomo wun'we.
- Va kota ku pfunana hi tlhelo ra swa tidyondzo leti va ti dyondzisaka.
- Va kota ku khutazana.
- Va burisana hi timhaka ta xikambelo xo fana.

[50]

- 1.5 Hlamusela hi nhlango wa tipolitiki lowu u wu tsakelaka.

Mukamberiwa u languteriwa ku va a hlamusela hi nhlango wa tipolitiki lowu a wu tsakelaka.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

- Eka xitsalwana xo hlamusela mukamberiwa u hlamusela mhaka hi ndlela leyi nga ta endla leswaku muamukeri wa mahungu a twisisa mhaka ku fana na leswi mukamberiwa wa yona a yi twisisaka xiswona.
- Ku boxa vito ra nhlango.
- Ku boxa murhangeri wa nhlango.
- Migingiriko ya nhlango.
- Swivangelo swa ku tsakela ka yena nhlango.
- Leswi nhlango wu pfunaka vanhu hi swona.

[50]

- 1.6 Hi te ha ha tshamile maphorisa mo ta ku humelelo! Hi ku leteriwa hi xivulwa lexi hlamusela leswi a swi ri eku humeleleni.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo laha mukamberiwa a hlamusela mhaka hi ndlela leyi nga ta endla leswaku muamukeri wa mahungu a twisisa mhaka ku fana na leswi mukamberiwa wa yona a yi twisisaka xiswona.

- Ndhawu na siku leri timhaka ti nga humelela hi rona.
- Vanhu lava a va khumbeka.
- Leswi a va ri eku swi endleni.
- Leswi maphorisa va nga fika va swi endla.

Leswi nga landzela endzhaku ka swiendlo swa maphorisa.

[50]

- 1.7 Xifaniso xa 1.7.1

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo na ku paluxa miehleketo ya yena.

- Mbuyelo wa dyondzo yo karhi eka mudyondzi wo karhi.
- Siku na ndhawu laha a ku tlangeriwa mbuyelo.
- Swivulavuri swa siku.
- Mintlangu leyi a yi ri kona.
- Matitwelo ya swidyondzeki.

Xifaniso xa 1.7.2

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo na ku paluxa miehleketo ya yena.

- Xirhapa xo karhi xa swiluva.
- Nkhuvo wo karhi.
- Ntirho wa swiluva eka timhaka ta rirhandzu.
- Ntirho wa swiluva eka timhaka ta vusasekisi.
- Ntirho wa swiluva eka timhaka ta ku navelelana minkateko.
- Ntirho wa swiluva emasirheni.
- Ku saseka ka ntumbuluko.
- Ntirho wa swiluva hi tlhelo ra bindzu.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****2.1 Papila ra mafundza**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala papila eka ndhawu leyi a tsakelaka ku ya yisa tidyondzo ta yena emahlweni kona.

Papila ra xikombelo xa ku amukeriwa ri fanele ku va na leswi landzelaka:

- Papila leri ri na tiadirese timbirhi.
- Adirese ya mukamberiwa yi le ka tlhelo ra xinene ehenhla. Siku ri tsariwa ehansi ka adirese ya mukamberiwa naswona ku tsariwa siku hi ku tirhisa nomboro, ku landzela n'hweti leyi tsariwaka hi marito, ku hetelela lembe hi ku tirhisa tinomboro.
- Adirese ya muamukeri yi tsariwa eximatsini ehansi ka adirese ya mutsari.
- Eka tlhelo lera ximatsi ku rhanga ku tsariwa xiyimo xa muamukeri.
- Endzhaku ka ku tsala adirese ya muamukeri ku landzela xiloso.
- Endzhaku ka xiloso ku landzela nhlokomaka.
- A nga boxa vito ra ndhawu laha a lavaka ku ya dyondza kona.
- Tidyondzo leti a lavaka ku ya dyondza tona.
- Tidyondzo leti a nga na tona na leswi a nga ti pasisa xiswona.
- Malembe na rimbewu ra yena.
- Vito na nsayino.

[30]**2.2 Matimu ya mufi**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala matimu ya murhangeri wa muganga wa ka vona loyi a hundzeke emisaveni.

Matimu ya fanele ku va na leswi landzelaka:

- Matimu ya mufi i tsalwa leri ri hi byelaka matimu ya munhu loyi a hundzeke emisaveni leswaku ri ya hlayiwa emaphepheni kumbe enkosini.
- Mukamberiwa a nga hlawula ku tsala tani hi munhu wo sungula wonge hi loko mufi a ri ku vulavuleni hi yexe.
- Eka matimu ku nga vuriwa siku ra ku velekiwa ra mufi, leswaku a a ri n'wana wa mani naswona wa vungani, leswi a swi endleke loko a ha hanya na siku leri a nga lova hi rona.
- Migingiriko ya yena.
- Tidyondzo ta yena.
- Lava a va siyeke.

[30]

2.3 N'wangulano

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala n'wangulano lowu nga va kona exikarhi ka muchayeri na xipitikopo.

N'wangulano wu fanele ku va na leswi landzelaka:

- Mpfapfarhuto wa leswi swi nga ta tsariwa.
- Ndhawu, siku na nkarhi.
- Mavito ya swimunhuhatwa.
- Ku nyiketana hi marito exikarhi ka muchayeri na xipitikopo.
- Leswi swi nga herisa xiswona.

[30]**2.4 Xiviko**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xiviko hi mayelana na nghozi leyi a yi voneke loko a ya edorobeni.

Xiviko xi fanele ku va na leswi landzelaka:

- I tsalwa leri vikaka mhaka leyi nga humelela kumbe leyi u yi voneke.
- Ku boxa ndhawu, nkarhi na siku ra nghozi.
- Muxaka wa movha na xiyimo xa wona.
- Xiyimo xa vakhandziyi na muchayeri.
- Xiyimo xa muchayisiwa.
- Matikhomelo ya vahlaleri.
- Ku pfuneta ka vaxilamulelamhangu na maphorisa.

[30]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30**

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****XIVUMBEXO XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****3.1 Xinavetiso**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xinavetiso xa bindzu leri a lavaka ku ri sungula.

- Xinavetiso xi tirha ku navetisa bindzu/swixavisiwa swo karhi.
- Xi fanele ku tekela enhlokweni mhaka ya RTNK (Ku koka **rinoko**, ku **tsakisa**, ku **naveta**, ku endla leswaku u xi **kuma/xava**). Leswi hi Xinghezi swi vuriwa AIDA (Attention, Interest, Desire and Action).
- Vito ra bindzu.
- Ku tirhisa tifonto to koka rinoko.
- Ku dirowa mihandzu yo karhi na nxavo wa kona.

[20]**3.2 Posikarata**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala posikarata a hoyozela makwavo wa yena eka ku va a xavile movha wuntshwa.

- I karata leri tirhisiwaka ku fambisa mahungu.
- Yi nga rhumeriwa munhu ku n'wi xeweta, ku n'wi hoyozela na ku n'wi khuthaza.
- Adirese ya muamukeri.
- Marito yo hoyozela.
- Ku boxa muxaka na xiyimo xa movha.
- Nkoka wa movha endyangwini.
- Mavito ya mutsari.

[20]**3.3 Swileriso**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swileriso leswi vadyondzi va faneleke ku swi landzelela hi siku ra nhlengeletano.

- Swileriso i milawu leyi yi faneleke ku landzeleriwa endhawini kumbe eka xiyimo xo karhi.
- Vito ra xikolo na muganga laha xikolo xi kumekaka kona.
- Ku tshama etitlilasini.
- Ku ka va nga bi huwa.
- Ku komba vatswari tindhawu to karhi.
- Ku tirha mintirho leyi va kombereweke ku yi endla.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

S.G
LMM
TBM